

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

УДК 341

ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анна БІЛА-КИСЕЛЬОВА,

аспірант

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

суддя Дніпровського районного суду м. Херсона

SUMMARY

Results of the study of international instruments and legislative framework of Ukraine for Justice noted that the participation of judges in judicial self-government promotes “the formation of the court according to law” and adherence to claim. 1, Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Judicial authorities is one of the guarantees of the independence of courts and judges. The objectives of judicial self-owned issues to ensure organizational unity of the operation of the judiciary and strengthening the position of the judges collectively manage internal activities of the Court.

Key words: international law, national law, court, judicial authorities.

АНОТАЦІЯ

Результати дослідження Міжнародних документів та законодавчої бази України з питань правосуддя зазначають, що участь судді в суддівському самоврядуванні сприяє формуванню «утворення суду відповідно до закону» та дотриманню п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення самостійності та незалежності суддів. До завдань суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади та утвердження позиції, що судді колективно управляють внутрішньою діяльністю суду.

Ключові слова: міжнародне право, національне законодавство, суд, суддівське самоврядування.

Постановка проблеми. Судді зобов'язані неухильно дотримуватись Конституції України та законів України. Своїм прикладом законслухняності та поваги один до одного судді повинні зміцнювати віру в чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення самостійності і незалежності суддів (ч. 2 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [1], що безпосередньо бере участь у формуванні «утворення суду відповідно до закону», чим сприяє дотриманню п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2]. Недопустима поведінка та висловлювання (пропозиції) суддів, які перебувають на адміністративних посадах, можуть призвести до втрати віри в рівність статусу суддів і в те, що професійні судді колективно управляють внутрішньою діяльністю суду; до узурпації та використання адміністративної посади з метою протипоставлення окремих суддів усьому суддівському колективу, а також закону. Будь-яка ієрархія в межах одного суду має бути врівноваженою саме завдяки участі кожного судді в суддівському самоврядуванні.

Мета статті полягає у визначенні можливостей для суддів брати участь у суддівському самоврядуванні відповідно до Конституції України, Загальної декларації про права людини, Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та вносити пропозиції щодо вдосконалення судоустрою України.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, Загальна декларація про права людини, Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Кодекс суддівської ети-

ки, Кодекс професійної етики судді, Бангалорські принципи поведінки суддів, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» – це невелика кількість законодавчих актів, які обумовлюють суть судової влади в демократичному суспільстві.

Привертають увагу документи міжнародних організацій, з яких можна прослідкувати ретельність вивчення питань правосуддя:

– Резолюція 800 (1983) Парламентської асамблеї Ради Європи «Про принципи демократії» зазначала: «і. Демократія – це здійснення влади народу самим народом. Базовими принципами демократії є принцип верховенства права та поділу влади. У демократичній системі принципом верховенства права забезпечується функціонування всієї державної влади й адміністрації та відбувається уповноваження суддів на здійснення перевірки, чи державна влада й адміністрація підкоряються цьому верховенству права. іі. Саме на демократичній системі лежить відповідальність, з одного боку, за досягнення належної рівноваги між результативною дією з боку влади й адміністрації, а з іншого – за захист прав і свобод громадян. Зокрема, ця система має бути здатною забезпечити таку рівновагу між вимогами «загальносуспільного інтересу» та вимогами захисту основоположних прав кожної особи, як це визначено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [3].

– висновок № 7 (2005) Консультативної Ради Європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство»: «29. Судді та судовий персонал навчаються визначати такі ситуації, коли окремі особи можуть відчувати, що має місце або може застосовуватися упереджений підхід, та вміти влад-

нати такі ситуації так, щоб посилити довіру та повагу до суду» [4];

– висновок № 17 (2014) від 24 жовтня 2014 року вказує, що вклад судді у свою роботу повинен бути орієнтований: «Організаційні навички, професійна етика та академічні здобутки, такі як публікації, читання лекцій, професійна компетентність особисті, соціальні навички, наприклад здатність бути посередником, поважати сторони; та, на додаток, здатність відстоювати свої позиції за необхідності» [5];

– у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № R (94) 12 зазначено: «Рішення стосовно суддів повинні базуватись на заслугах, з урахуванням їх кваліфікації, чеснот, здібностей» [6];

– у Монреальській універсальній декларації про незалежність правосуддя (Перша світова конференція з незалежності правосуддя 1983 року) визначено:

– у процесі прийняття рішень судді є незалежними від своїх колег у суді та вищих за ієрархією осіб;

– жодна ієрархічна структура суддівства та жодна різниця в ранзі чи класі суддів жодним чином не можуть ставити на перешкоді праву судді на вільне винесення вироку;

– судді завжди повинні діяти таким чином, щоб зберігати гідність своєї посади та безсторонність і незалежність судової системи, підпорядковуючись цьому принципу, судді мають свободу думки, слова, зібрання та утворення асоціацій;

– Голова може здійснювати нагляд над суддями тільки в межах адміністративних питань (з питань управління судом);

– Бюджет суду складається компетентним уповноваженим органом у співпраці із суддями [7].

Звернувшись до національного законодавства, можна прослідкувати такі питання судоустрою та статусу суддів. У ст. 124 Конституції України визначено: «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами [8]. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. <...> Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних»

Частина 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що «судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом», а ч. 2. ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що суддя має право брати участь у суддівському самоврядуванні [1].

Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення самостійності і незалежності суддів. До завдань суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади; зміцнення незалежності судів, суддів, захист від втручання в їхню діяльність; обрання суддів на адміністративні посади в судах тощо, що пов'язано з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків».

Україна належно виконує взяті на себе зобов'язання за міжнародними документами. Відповідно до ст. 17 Закону

України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [9]. Пунктом 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року передбачені такі гарантії: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків». Проте як слід розуміти поняття «національний незалежний і безсторонній суд, встановлений законом»? Який погляд Європейського суду з прав людини щодо цього питання?

Для розуміння і трактування поняття «незалежний суд» відповідно до п. 1. ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини звернемо увагу на рішення Європейського суду з прав людини [10]: «Слід звернути увагу на спосіб призначення його членів, термін перебування на посаді, існування гарантій від зовнішнього тиску та наявність в органі зовнішніх ознак незалежності» (п. 37, Вгуан); «З тих пір як суд нараховує серед своїх членів особу, що знаходиться <...> в стані підпорядкованості службових повноважень та служби по відношенню до однієї із сторін <...> існують законні сумніви щодо незалежності цієї особи...» (п. 42, Sramek); «Незмінюваність суддів під час терміну їх повноважень повинна в цілому розглядатись як наслідок їх незалежності і як одне з вимог п. 1 ст. 6 Конвенції...» (п. 80 Cambell et Fell); «Право приймати обов'язкові рішення, які не можуть бути зміннені не судовими органами влади в збиток стороні по справі є невід'ємним правом самого суду, як кажуть «який вирішить»... Це також є одним із компонентів тієї «незалежності», яку передбачає п. 1 ст. 6» (п. 45 Van de Hurk); «Суд нагадує, що право називатись «суд» у сенсі п. 1 ст. 6 заслуговує орган, що користується повнотою юрисдикції (компетенції) та відповідає вимогам, таким як незалежність від виконавчої влади та сторін по справі» (п. 41 Vasilescu); «Якщо надані адміністративній владі повноваження переслідування та попередження правопорушень, що не є сумісними з Конвенцією, то слід зазначити, що зацікавлена особа повинна мати можливість передати таким чином прийняте щодо нього рішення в суд, що забезпечується гарантіями п. 1 ст. 6» (п. 64 Lauko).

Що стосується трактування «безсторонності» суду, то відповідно до усталеної судової практики Європейського суду з прав людини це означає відсутність упереджень або вподобань у суду. Її наявність або відсутність може бути перевірено різними способами. У цьому контексті можна визначити відмінності між суб'єктивним підходом, що відображає особисті переконання цього судді за конкретною справою, та об'єктивним підходом, який визначає, чи було достатньо гарантій, щоб виключити будь-які сумніви із цього приводу. Передбачається належна суб'єктивна безсторонність до тих пір, поки не буде доведено протилежне. Що стосується об'єктивного безсторонності, то навіть зовнішні ознаки можуть мати певне значення. Вважається справедливим обов'язок судді заявити самовідвід у випадку законної наявності безсторонності [10]. Тому «безсторонність суду» в прецедентах Європейського суду з прав людини відмічена так: «Принцип, у відповідності до якого суд має вважатись таким, що в нього відсутні упередження та вподобання, вже довгий час встановлено в практиці Суду <...>. Він відображає важливий елемент верховенства права, а саме те, що вердикт суду

є остаточною і має обов'язкову силу, якщо тільки не скасований вищестоящим судом за незаконність або крайню несправедливість. Цей принцип повинен застосовуватись у всіх судах, включаючи ті, у яких є суд присяжних» (п. 32 Pullar); «На Договірні Держави покладено обов'язок скласти (побудувати) свою судову систему так, щоб вона відповідала п. 1. ст. 6 <...> серед яких на першому місці знаходиться безсторонність» (п.35, De Cubber); «Що стосується вимоги «безсторонність» у сенсі цієї статті, вона оцінюється відповідно з двома підходами: перший полягає в тому, щоб відобразити особисті переконання даного судді по конкретній справі; другий призводить до визначенню того, чи було достатньо гарантій, щоб виключити будь-які сумніви із цього приводу» (п. 65 Incal); «Особиста безсторонність судді передбачається, поки не буде доведено інше» (п. 30 Piersak); «...неможливо обмежитись тільки текстом про суб'єктивність. У цьому також маєтись на увазі наявність зовнішніх ознак» (п. 26 De Cubber); «Будь-який суддя, по відношенню до якого є законні сумніви щодо безсторонності, має вийти зі складу суду, який розглядає справу...» (п. 45 Algar); «Попередня оцінка <...> не повинна вважатись такою, що вплине на остаточний висновок суду. Важливо, щоб ця оцінка з'явилась разом з рішенням та базувалась на обставинах справи, які виникли та обговорювались у судовому засіданні» (п. 45 Mogel). Застосування принципу, а також вплив власної позиції за справою в співвідношенні: «Простий факт, що суддя вже сформував свою позицію по справі, не може виправдовувати сумніви відносно його безсторонності» (п. 29 De Cubber). Спілкування до судового процесу членів суду та безсторонність: «Той факт, що член суду особисто знає одного зі свідків, не передбачає, що член суду буде мати упередження по відношенню показів свідка до цієї особи. У кожному такому випадку слід вирішувати, чи є природа та ступень зв'язку такою, що вони вказують на сумніви щодо безсторонності суду» (п. 38 Pullar). Слід звернути увагу на поняття «Суд та межі розгляду справ між суддями та слідчими суддями (на території України) під час процесів»: «Враховуючи подвійну роль судді-дознавача і сутність <...> об'єм повноважень, що здійснює останній під час судового розгляду. Суд приходить до висновку, що сумніви заявника щодо безсторонності <...> виправданні» (п. 83 Tiege) Прикладом рішення, що стосується України, можна є рішення «Білуха проти України»: «Наявність безсторонності відповідно до п. 1. ст. 6 повинна визначатись за суб'єктивним та об'єктивним критеріями. Відповідно до суб'єктивного критерію беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у цій справі» [11].

Зрозуміло, що між нормами «незалежність суду», «безсторонність» та «встановлення суду відповідно до закону» є зв'язок, а тому «суд, встановлений відповідно до закону» відповідно до рішень Європейського суду з прав людини: «Суд, що характеризується в матеріальному сенсі своєю юрисдикційною роллю: вирішити на основі норм права <...> будь-яке питання, що входить до його компетенції. Він повинен також виконувати сукупність інших умов, таких як незалежність і термін повноважень його членів, а також безсторонність та існування процесуальних гарантій» (п. 99 Coeme) [10].

Згідно із ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації

відповідних документів, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ [1].

При цьому в «Положенні про автоматизовану систему документообігу суду» від 2 квітня 2015 року визначено: «2.3.12 Збори суддів відповідного суду мають право визначити засади формування колегії суддів без здійснення повторного автоматизованого розподілу судових справ у випадках: визначення колегіального складу суду першої інстанції, <...> необхідності внесення змін до складу колегії суддів у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю судді (крім головуючого...) (суддів)». Проте, враховуючи, що судді, які займають адміністративні посади, можуть мати зменшене навантаження (не більше як на 60 відсотків), питанню суддівського самоврядування слід приділити максимальну увагу [12].

Крім того, згідно зі ст. 88 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» проводиться регулярне оцінювання судді і статусу суддів на посади з метою виявлення індивідуальних потреб судді щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання [1]. Регулярне оцінювання судді проводиться, зокрема, і громадськими об'єднаннями шляхом незалежного оцінювання роботи суддів у судових засіданнях. Це говорить про те, що судді, незалежно від того, чи займають вони адміністративну посаду чи ні, мають певну кваліфікацію та навички розгляду справ усіх категорій. І саме суддівське самоврядування може забезпечити належний доступ громадським об'єднанням для оцінювання роботи суддів шляхом визначення Зборами суддів порядку відвідування судових засідань та умов, за яких таке оцінювання проводити відповідно до чинного законодавства.

Висновки. Слід зазначити, що положення про автоматизовану систему документообігу суду від 2 квітня 2015 року забезпечує об'єктивний та неупереджений розподіл судових справ між суддями [12]. Повноваження зборів суддів щодо здійснення автоматизованого розподілу судових справ між суддями, відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, визначені згідно із цим положенням. Це стосується також можливості формування колегій суддів. Слід звернути увагу на повний текст положення про автоматизовану систему документообігу: «п. 2.3.11. Збори суддів відповідного суду визначають склад колегій суддів суду. Кількісний склад колегії суддів визначається процесуальним законодавством... 2.3.12 Збори суддів відповідного суду мають право визначити засади формування колегії суддів без здійснення повторного автоматизованого розподілу судових справ у таких випадках: визначення колегіального складу суду першої інстанції, <...> необхідності внесення змін до складу колегії суддів у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю судді (крім головуючого...) (суддів)...». Постає багато питань щодо формування колегій. Так, чи можуть Збори суддів у суді І-ї інстанції визначати склад колегій, якщо відсутній поділ на спеціалізацію між суддями? Якщо Збори суддів визначають стійкі трійки суддів у судді І-інстанції, а також чітко визначають резервного (запасного) суддю, чи не втрачається принцип випадковості формування колегій? Прикладом стійких трійок суддів у судді І-інстанції, де чітко визначено резервного (запасного) суддю, є Дніпровський районний суд м. Херсона (з квітня 2015 року). У суді відсутня спеціалізація суддів і

питання щодо поділу встановлення спеціалізації не ставилось (відсутні цивільна та кримінальна палати). Де межа між втручанням в автоматизовану систему документообігу суду і практичним застосування суддями своїх прав із метою поліпшення відправлення правосуддя? Зрозуміло, що судді повинні уникати втручання в роботу автоматизованої системи, адже саме в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено як призначаються судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи. Закон сформульовано відповідно до міжнародних стандартів з урахуванням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків». Положення ж розроблені з метою уточнення дій у тих чи інших випадках, наприклад знеструмлення, та не можуть замінити закон. Отже, судді зобов'язанні трактувати закон таким чином, щоб зміцнювати авторитет судової влади та намагатись уникати зайвого втручання в автоматизовану систему, яка й була розроблена з метою недопущення впливу (особистого бажання чи небажання судді) розглядати ту чи іншу справу. Однак постають такі питання. Чи може відмовитись суддя, якого унеможливили прийняти участь у Зборах суддів (суддя не був повідомлений про збори суддів), від отримання справи після розподілу автоматизованою системою документообігу, якщо до системи було внесено рішення зборів суддів, на якому він був відсутній, де вирішувались важливі питання, щодо яких він має висловити свою точку зору? Чи буде посягання на незалежність судової влади шляхом унеможливлення прийняття участі в зборах суддів? Якщо виходити із законодавчих норм, то слід звернути увагу на те, що порушенням визначення складу суду є втручанням у діяльність судді (фактично суду), адже суддя діє як суд від імені України виконуючи свої повноваження. Положенням про автоматизовану систему документообігу суду № 25 від 2 квітня 2015 року в п. 2.3.20 зазначає, що відмова судді від отримання розподіленої в установленому порядку судової справи не допускається [12]. Однак відповідно до ст. 60 Конституції України ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази [8]. Тому кожному судді відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» має бути надано право участі в суддівському самоврядуванні (ст. ст. 124–125), право на обговорення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо вдосконалення такої практики та законодавства (ч. 8 ст. 126) [1]. Як впливає із закону, голова суду має організувати роботу так, щоб кожен суддя суду мав можливість брати участь у суддівському самоврядуванні, завчасно був повідомлений про збори суддів (порядок

денний). Отже, голова суду особисто відповідальний за законність скликання зборів суддів та формування суду. Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року встановлює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків.

Список використаної літератури

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Резолюція 800 (1983) Парламентської асамблеї РЄ «Про принципи демократії» // Право України. – 2013. – № 8. – 309 с.
4. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf.
5. Висновок № 17 (2014) Консультативної Ради Європейських суддів про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/mss>.
6. Про незалежність, дієвість та роль суддів : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (94) 12 // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 4 (6). – С. 10–11.
7. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://judges.org.ua/d5.htm>
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
10. Де Сальвіна М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальвіна – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.
11. Справа «Білуха проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_bv/pg_gxcwot.htm.
12. Положення про автоматизовану систему документообігу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS14346.html.